

MILADA HIRSCHOVÁ: ČESKÁ VĚTA NA ROZHRAŇÍ MEZI GRAMATIKOU A PRAGMATIKOU

Praha: Nakladatelství Karolinum, 2017, 159 stran

ISBN 978-80-246-3707-5, ISBN 978-80-246-3719-8 (pdf)

V roce 2017 vyšla v nakladatelství Karolinum kniha Milady Hirschové *Česká věta na rozhraní mezi gramatikou a pragmatikou*. Tento počín se zařazuje do autorčiny soustavné publikační činnosti týkající se zejména vztahu syntaxe a pragmatiky, jako je např. monografie *Pragmatika v češtině* (1. vydání 2006, 2. vydání 2013) a řada dalších studií.

Autorka v úvodu avizuje zaměření své knihy, resp. její omezení — hodlá se zabývat pouze útvary na bázi věty/výpovědi, nikoliv jednotkami s vyšším stupněm komplexnosti, tedy textem. Už od počátečních výkladů je rovněž patrné, že kniha rozhodně neslouží jako úvod do problematiky a sama autorka to podporuje formulací, že se od čtenáře této publikace již nějaká předchozí znalost tématu předpokládá.

Již v úvodu se také objevuje terminologické upozornění týkající se dvojice adjektiv *komunikační vs. komunikativní*, se kterou se čtenář textů (nejen) na podobné téma často setkává. Autorka se zde spokojí s konstatováním, že některé koncepty používají adjektivum *komunikační* (ty novější), jiné zase *komunikativní* (ty starší), a že v příslušných odkazech na komentované názorové proudy bude zanechána původní podoba onoho adjektiva. Pro čtenáře této knihy by však podle mého názoru bylo příjemnější upřednostnit jednu z podob (ideálně adjektivum *komunikační*¹) a toto adjektivum pak soustavně používat v celé publikaci. Zaráží pak zejména to, že Hirschová nijak nekomentuje, že v pracích M. Grepla jsou užívány obě podoby, tj. *komunikativní* (s. 24) i *komunikační* (s. 27).

Autorka stanovuje základní otázku celé knihy následovně: Může nám pragmatika říct o větě/výpovědi něco více, než je schopna říct syntax? Je nasnadě, že ano, zbývá se však dopátrat toho, jakou konkrétní nastavbu nám pragmatika o větě/výpovědi může podat.

Kniha je rozdělena do čtyř kapitol, a sice 1. Pragmatické aspekty v přístupech k popisu (nejen) věty v české tradici, 2. Věta, výpověď a jevy související, 3. Věta/výpověď jako komunikát a 4. Pragmatická matice a logoforicitá.

První část knihy slouží jako dobrá historiografická příručka sledující vývoj uvažování o pragmatice v českém jazykovědném prostředí — počátky lze podle autorky vysledovat již u Pražského lingvistického kroužku a zejména u jeho představitele Viléma Mathesia. Za nejvýraznější předěl v oblasti pragmalinguistiky u nás je pak označena *Skladba češtiny* (1986) autorů Grepla a Karlíka (s. 24), přičemž s prvně jmenovaným se v knize setkáváme asi nejčastěji. Autorka si nicméně pokládá otázku, zda je ještě možné tuto knihu nazírat jako syntaktickou příručku, nebo se již vzhledem k rozsáhlému zapojení pragmatické dimenze jedná o přílišné rozmělnění nad rámec zájmu gramatiky (s. 28). Tato otázka žel zůstává nezodpovězena, což se však děje i na jiných místech knihy.

1 Ostatně významový rozdíl mezi oběma podobami je Hirschovou okomentován dostatečně — překvapí pak, že právě vzhledem k zavádějícímu významu adjektiva *komunikativní* není upřednostněna podoba *komunikační*.

V kap. 2.3.3.1 (i jinde) Hirschová poukazuje na možné problémy, které se např. v Kořenský (1984) nebo v *Mluvnici češtiny 3* (dále jen *MČ 3*, 1986) objevují. Střídavě kritizuje pojetí výpovědi (jakožto abstraktní jednotky) u Kořenského a v *MČ 3* a ptá se, zda může mít realizace věty nevětnou podobu nebo zda může být realizovaná věta abstraktní. Je škoda, že se nepokouší na zajímavě položené otázky odpovědět a např. u Kořenského tak jen konstatuje, že celé pojetí gramatiky je značně nepřehledné.

Otázka povahy jazykové jednotky je řešena autorkou i dále, a to v případě textu (s. 43). Ten je v jejím pojetí nazírán jako záležitost pragmatiky, nikoliv jako (nástavbová) rovina gramatiky, jelikož je nejasné, co by v tradičním rovinovém systému bylo možné pokládat za základní textovou jednotku. V této souvislosti se zmiňuje např. větný vzorec, pak ale podle Hirschové vyvstává problém, jak takový větný vzorec² vymezit. Je však možné problém řešit (pouze) tak, jak činí Hirschová, a sice že text označíme za entitu (= rovinu/jednotku?) pragmatiky? Pokud bychom totiž připustili, že náhlá pojmová změna v chápání textu (z roviny/jednotky na entitu) není autorčiným čistě účelovým krokem k vyhnutí se potenciálnímu terminologickému problému, pak se lze ptát, v jakém smyslu je text v pragmatickém uchopení jednotkou (či entitou)? Standardně chápaná jazyková jednotka by totiž měla být konstituentem nějakého konstruktů a např. Hřebíček (2002, s. 67 aj.) poukázal na to, že text by dost dobře mohl být vnímán jako jednotka, když se zaobíral problematikou reálnosti jisté nadvětné jazykové roviny, resp. tím, jak a proč se k sobě věty v textu vztahují.³

Na s. 82 se v kap. 3.4.2 uvádí, že pokusy syntetizovat v analýze věty jak faktory pragmatické, tak syntaktické byly inspirovány implementováním funkčních kategorií do formálního přístupu ke studiu syntaxe — odkazuje se na autory jako Cinque, Rizzi nebo Haegemanová, tedy lingvisty „chomskyánského“, generativního zaměření. Je pak ale škoda, že se čtenáři nedostává exkursu do gramatiky konstrukční⁴, která do svého popisu obecně vzato implementuje pragmatickou dimenzi mnohem více než přístupy generativní.

Elementární jednotky tohoto popisu, tedy konstrukce, jsou v tomto přístupu nahlíženy jako vícerozměrné symbolické znaky, přičemž představují určité návody na interpretaci konvenčních jazykových výrazů, které slouží ke komunikaci a které jsou ukotveny v lidské percepci. Zatímco formální aspekt konstrukcí spočívá v morfolo- gických, syntaktických nebo prozodických rysech, stránka významová (funkční) je zaměřena např. na rysy lexikálně sémantické, pragmatické ad. Samotná deskripce

2 Nepochybně zde autorka uvažuje o komplexnějším pojetí větného vzorce, než jak jej pro syntax vymezují Daneš a Hlavsa (*Větné vzorce v češtině*, 1987).

3 K tomu dochází pomocí lexikálních jednotek v textu, které poměřuje ve dvou rozdílných kontextech:

a) v segmentu textu, který je nejfrekventovanější syntaktickou jednotkou (větou, klauzí) či útvarem metrickým (např. veršem); b) v rozšířeném kontextu lexikální jednotky jakožto souhrnu všech segmentů, ve kterých můžeme příslušnou lexikální jednotku identifikovat. Jako důležité se jeví finální zjištění, že b) se projevuje jako konstrukt a a) jako příslušný konstituent odpovídající Menzerath-Altmanovu zákonu.

4 Na „konstrukční“ uchopení pragmatiky např. navazuje ve své monografii *Sentiment analysis in Czech* K. Veselovská (2017, s. 70–72).

se pak orientuje zejména na to, v jakých relacích se všechny rysy nacházejí a jaká omezení na ně lze vztáhnout (Fried, 2017).

Dostáváme se ke kap. 3.4.5, resp. 3.4.5.1, kde je za největšího inovátora ve výzkumu rozhraní pragmatiky a syntaxe označen nepřekvapivě Miroslav Grepl a jeho koncept komunikativní/komunikační výpovědní formy (Vfo, resp. KVF). Tyto koncepty jsou pak ve *Skladbě češtiny* (1986) nazývány jako tzv. výpovědní modifikátory, např. (35a) *Že jste si toho nevšiml?* (pochybnost); (35b) *Že jste si toho nevšiml!* (výčitka); (35c) *Že jste si toho nevšiml!?* (údiv, překvapení). Jak doplňuje Hirschová na s. 91, je pro interpretaci těchto modifikátorů zásadní zejména intonace a umísťování důrazu — stabilizovanost takových modifikátorů je však považována za problematickou, jelikož se jedná „o útvary velmi variabilní“ a jejich formální systematizace jen stěží může být považována za vyčerpávající.

Na s. 91–92 autorka popisuje prostředky neverbální povahy, nicméně pouze v tom smyslu, že mluvčí interpretuje ze své pozice neverbální projev nějaké jiné osoby, např. *Pokýval hlavou, jako že mi rozumí*; sice se uvádí, že „[n]aznačená informace je fakticky obohacením smyslu reprodukujičho komunikátu,“ nicméně případy, ve kterých neverbální projev doplňuje (a dokonce i nahrazuje) samo verbální sdělení, a ve kterých tedy neverbální prostředek supluje vyjádření pragmatické informace, jsou opomenuty. V této souvislosti zmiňme např. E. Fricke (2012), která ve své knize (na německých datech) přesvědčivě ukazuje, že se gestické prostředky mohou v jednotlivých případech, resp. pozicích gramatikalizovat (např. substituovat konstituenty nominálních skupin).

Ostatně prostředků neverbální povahy se Hirschová do jisté míry dotýká i na s. 55, konkrétně příkladem (12) *Nějakou dobrou potrvá, než se tam dostaneme*. O této větě hovoří autorka jako o poddeterminované, což znamená, že verbálně vyjádřená propozice je u takových vět jen minimální a pro postižení celého významu výpovědi jsou nutné i další faktory, jako doba promluvy, specifikace mluvčího a adresáta nebo aktuální reference pomocí výrazu *tam*, která může být, opět vzhledem k aktuálnímu kontextu, provedena i neverbálně pomocí deixe.

Závěrečnou kapitolu týkající se logoforicity, která začíná na s. 97, lze pak považovat za stěžejní část knihy. Logoforicita, tedy explicitně signalizovaná perspektiva mluvčího, resp. různých mluvčích vzhledem k výpovědi, se vnímá v rámci typologických rozdílů. Je totiž možné rozlišovat jazyky disponující logoforickými markery, přičemž tyto markery dokáží reflektovat rozdíly v mimojazykové skutečnosti a o jejich užití rozhoduje mluvčí. Nejedná se přitom jen o standardní pronomina, ale i o komplementové věty nebo určité formy nominalizace.

Dále je postulována tzv. pragmatická matice, což je ukotvení výpovědi v nějaké komunikační situaci vyjadřující hranici dané věty/výpovědi s aktuálním kontextem/komunikační situací (s. 110). Lze si pod tím představit jakousi pragmatickou analogii funkční domény (s. 111) — zásadní rozdíl mezi nimi je přitom ten, že funkční doména má být nástrojem generování syntaktických struktur, zatímco pragmatická matice je „nástrojem analytickým, abstraktním filtrem,“ který danou větu/výpověď ukotvuje zejména „z hlediska reference a perspektivy mluvčího/mluvčích.“⁵

5 Zde navazuje Hirschová zejména na názory uvedené v Sells (1987).

Na s. 102 je odkázáno na Stirlingovou, podle níž se logoforické markery v různých jazycích nacházejí zejména po následujících predikátech: slovesa komunikace — slovesa myšlenkových procesů — slovesa vyjádření psychických stavů — slovesa percepce. Není však řešena a vyřešena následující otázka: jsou logoforická slovesa i slovesa označující psaní, nebo jen mluvení? Příklady jsou totiž stále na stejném principu: (50) *Říká/myslí/obává se/slyší* (s. 102); (51) *Marie včera říkala, že Petr určitě přijde* (s. 103); na s. 107 je pak z hlediska produkce/recepce⁶ příklad neutrální — (62) *Ty tvrdíš, že Marie je v Praze*. Příklady na s. 113–115 jsou však pouze se slovesy mluvení (v naprosté většině obsahující sloveso *říkat*). I Sellsova tabulka pak na s. 104 uvádí, že „označení logoforická slovesa se vztahuje na slovesa mluvení a komunikování (předávání informace)“ — podporuje tedy domněnku, že o psaní se zde neuvažuje.

Na s. 121–122 je zmíněno Levinsonovo pojetí konverzačních maxim, které vychází z Grice. Levinson přichází s třemi principy, Q-principem (ten je v podstatě totožný s maximou kvality), dále s I-principem (informativním), což znamená, že jednoduše vyjádřené záležitosti jsou zároveň stereotypně exemplifikovány, a M-principem, který vychází z první a třetí submaximy způsobu a je reformulován tak, že co je vyjádřeno abnormálně, to není normální.

Po převážně sumarizační části pak zaujme na s. 122 pojetí koreference z pragmatického hlediska a zejména příklady k ní uváděné. Zůstává podle mého nejasné, proč je autorkou uváděný příklad (93) *Jan vešel do pokoje a muž se posadil* koreferenčně nemožný na rozdíl od (92), tedy *Jan vešel do pokoje a on se posadil*. Zřejmě je možné shodnout se na tom, že konstrukce uvedená v (93) není normální, tedy že odporuje tzv. M-principu, ale znamená to nevyhnutelně, že je ona konstrukce nemožná? Podle mého názoru nikoliv.

Logoforicita je v závěru knihy (s. 126) poněkud očekávatelně prohlášena za základní, přímo „prominentní“ vlastnost věty, pokud na ni nahlížíme jako na výpověď. To však, alespoň při širším náhledu logoforicity, znamená, jak ostatně uvádí sama Hirschová na s. 126, že věta/výpověď je pak komunikát vždy logoforický, a to jednak primárně („s ohledem na formu a význam komunikovaného sdělení“), jednak sekundárně (tedy „s ohledem na své logoforické vlastnosti“). Když pak ale věta ve své realizaci, tedy výpověď, nemůže nebýt logoforická, co nám to vlastně přináší ohledně možností jejího popisu?

Závěrem je třeba uvést, že kniha je prosta chyb věcných i formálních, zmiňme snad jen na s. 33 poněkud nešikovnou formulaci ohledně Mathesia — jen sotva mohl „stírat“ článkem z roku 1924 rozdíl mezi větou a výpovědí, který stanovil článkem z roku 1942. Je pak k zamyšlení, zda je (zde na s. 78, kap. 3.3.4) nutné a vhodné používat anglicismus *defaultní*. Jeho význam je totiž dvojitý: „výchozí“ nebo také „nedodržený, nesplněný, pomeškaný“. Vzhledem ke kontextu lze u Hirschové usuzovat na první z uvedených možností. Upozornit by snad bylo třeba i na poněkud časté používání konektoru *kdy* k uvození vedlejších vět, které nejsou časové, tak např. na s. 44, dále např. i na s. 56, s. 62 nebo s. 104.

6 Kromě toho, že není řešena otázka dichotomie mluvení/psaní, není řešeno ani to, zda má jít ve vztahu k oběma modalitám pouze o slovesa produkce, nebo i slovesa recepce.

I přes drobné výtky se v případě knihy *Česká věta na rozhraní mezi gramatikou a pragmatikou* jedná o dílo podnětné, které může být spíše doplněním, nástavbou pro zájemce o pragmatiku a její vztah (nejen) k syntaxi, než že by se jednalo o příručku uvádějící do studia problematiky. Za nejpřínosnější lze v knize jistě považovat pasáže týkající se logoforicity, kterým snad mohl být věnován prostor ještě výrazněji.

LITERATURA

- DANEŠ, F. a kol. (1987): *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- FRICKE, H. (2012): *Grammatik multimodal: Wie Wörter und Gesten zusammenwirken*. Berlin: De Gruyter.
- FRIED, M. (2017): KONSTRUKČNÍ GRAMATIKA. In: P. KARLÍK — M. NEKULA — J. PLESKALOVÁ (eds.), *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/KONSTRUKČNÍ GRAMATIKA> (poslední přístup: 18. 3. 2018)
- GREPL, M. — KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.
- HIRSCHOVÁ, M. (2006/2013): *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum.
- HŘEBÍČEK, L. (2002): *Vyprávění o lingvistických experimentech s textem*. Praha: Academia.
- KOŘENSKÝ (1984): *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia.
- SELLS, P. (1987): Aspects of Logophoricity. *Linguistic Inquiry*, 18, 3, s. 445–479.
- VESELOVSKÁ, K. (2017): *Sentiment analysis in Czech*. Praha, Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK.

Martin Janečka | Ústav bohemistiky, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity | Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice

ORCID ID: 0000-0003-0085-4922

mjanecka@ff.jcu.cz